

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛОКАЛІЗМІВ ЯК ШЛЯХ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАМОВИ

І.М. Нечитайло

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено теоретичному опрацюванню проблем праслов'янських діалектизмів у слов'янських мовах, визначенню їхніх принципових територіальних, лексико-семантичних та словотвірних особливостей.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, девербатив, семантичні трансформації, семантико-словотвірні моделі, структурно-генетичні типи, ізоглоси, діалектна диференціація прамови.

Статья посвящена исследованию становления и динамики значений праславянских диалектизмов отглагольного происхождения в их связях с другими славянскими и неславянскими языками в синхронии и диахронии.

Ключевые слова: праславянский диалектизм, девербатив, семантические трансформации, семантико-словообразовательные модели, структурно-генетические типы, изоглоссы, диалектная дифференциация праязыка.

The article is devoted to the theoretical elaboration of the Proto-Slavic dialectisms problem in Slavonic languages, to the definition of their principle territorial, lexico-semantic and word-building characteristics.

Key-words: Proto-Slavic dialectism, deverbative word, semantic transformations, models of semantic word-formations, structural-genetic types, isoglosses, dialectal differentiation of proto-language.

Одним із найважливіших напрямів сучасної лінгвістичної компаративістики є порівняльно-історичне вивчення семантичної будови лексики та лексико-семантичних класів слов'янських мов. Праслов'янська мова протягом своєї майже трьохтисячолітньої історії створює надзвичайно складну, часом суперечливу картину контактів із своїми індоєвропейськими і неіндоєвропейськими сусідами [Болдирев 1997; 1999]. Просторово-часова стратифікація прамови слов'ян, дослідження генези і розвитку її лексики й розвитку лексико-семантичних систем окремих слов'янських мов є одним з найактуальніших завдань лінгвістичної славістики.

Статтю присвячено систематизації й типологічній інтерпретації фактів розвитку семантики та поширенню праслов'янських девербативів у діалектах сучасних слов'янських мов. Їхнє вивчення здійснено з урахуванням уваги, яка приділяється в лінгвістичній славістиці нашого часу змінам у семантичній структурі слова, їх причинам та локальним характеристикам. Вибір теми зумовлений необхідністю подальшого дослідження лексики праслов'янської доби, зокрема віддіслівного походження, визначення параметрів й типології класифікаційних характеристик

девербативних семантичних трансформацій у синхронії та діяхронії. Діяхронічний аспект передбачає аналіз семантичної історії праслов'янських дієслівних основ, при синхронічному розгляді здійснюється зіставлення давніх девербативів з їхніми відповідниками у сучасних діалектах слов'янських мов.

Різні етапи вирішення цих питань переконливо демонструють праці кінця XIX – першої половини XX ст. Ф. Міклошича, А. Мейс, А. Брюкнера, Е. Бернекера, А.М. Селищева, Г.А. Ільїнського, Т. Лер-Сплавінського, С. Младенова, З. Клеменевича, С.П. Обнорського, Л.А. Булаховського. У своєму дослідженні сучасних слов'янських мов та діалектів автор також базується на положеннях, розвинутих Є. Куриловичем, Ф. Копечним, Ф.П. Філіним, С.Б. Бернштейном, О.М. Трубачовим, В'яч.Вс. Івановим, В.М. Топоровим, В.В. Мартиновим, О.С. Мельничуком, В.Т. Коломієць, В.М. Русанівським, А.Є. Супруном, О.Б. Ткаченком, В.В. Німчуком, В.Г. Складенком, Г.П. Півтораком, П.Ю. Гриценком, Р.В. Болдиревим, Т.О. Черниш та ін.

Історія численних студій з типології семантики засвідчує важливість досліджень, пов'язаних з вивченням формування структури певних мов й інтерпретацією процесів мовленнєвої діяльності у функціонально-комунікативних і концептуально-когнітивних аспектах. Подальший розвиток семасіологічної типології певною мірою залежить від врахування тут концептуальних ідей, запропонованих А. Шлейхером, В. Гумбольдтом, О.О. Потєбнею, Б. Расселом, Л. Вітгенштейном, М.М. Покровським, В.В. Виноградовим, Е. Бенвеністом, М.І. Толстим, Б.О. Серебренниковим, Г.А. Уфимцевою, О.С. Кубряковою, В.Г. Гаком, Д.М. Шмельовим, Ю.С. Степановим, Ю.Д. Апресяном, О.В. Бондарком, М.П. Кочерганом, О.О. Тараненком, Е.В. Кузнецовою, В.М. Манакіним та ін.

Найбільш актуальне значення на сучасному етапі розвитку порівняльно-історичного мовознавства набули питання проблем формування лексичного складу, зокрема давніх індоєвропейських мов й реконструкції лексики індоєвропейської прамови. У пропонованій статті етимологічна характеристика слов'янських девербативних діалектизмів висвітлюється з орієнтацією переважно на праці Ф. Міклошича, Е. Бернекера, Ф. Славського, М. Фасмера, В. Георгієва, В. Махека, О.М. Трубачова, О.С. Мельничука, В.В. Мартинова, Ж.Ж. Варбот, Ф. Безлая, П. Скока, Х. Шустер-Шевца, Р. Олеша та ін.

Дослідження походження, складу і діалектного розмежування праслов'янської мови – одне з найважливіших завдань сучасної славістики. У цьому напрямку здійснюються розшуки показників, які б мали максимально переконливо відтворити фрагменти мовного ландшафту Палеославії. Аналіз праслов'янської діалектної лексики слов'янських мов часто пов'язується з ідеологією реконструкції найдавнішої діалектної структури праслов'янської мови. Важливе значення тут мають саме лексико-семантичні студії, що розширюють можливості реконструкції

лексичного складу діалектів пізньопраслов'янської доби у IV–VI ст. н. е. власне у період розпаду праслов'янської спільноти на окремі слов'янські ареали.

Останнім часом особливо активізувалися студії з вивчення особливостей таких мовних зон слов'янства, що зберігають незмінними лексеми, які виникли за часів існування спільної прамови. Одержані дані з різних рівнів так званих архаїчних зон сучасних слов'янських мов можуть стати у подальшому для спеціалістів з давньої історії слов'ян і їхніх мов базою для реконструкції формування і членування слов'янського мовного світу. Тому одним із шляхів відтворення діалектної структури пізньопраслов'янської мови є дослідження праслов'янських діалектизмів. Узагальнення досвіду роботи з архаїчною лексикою слов'янських мов дозволяє визначити праслов'янські діалектизми як присутні в периферійних діалектних зонах слов'янських мов рефлeksi прамови, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні і семантичні характеристики. Проблеми формування і розвитку праслов'янських діалектизмів у загальнославистичному контексті вирішуються М. Фасмером, С.П. Обнорським, Ф.П. Філіним, О.М. Трубачовим, О.С. Мельничуком, Л.В. Куркіною, Ж.Ж. Варбот, Т.І. Вендіною, І.П. Петльовою, Р.В. Болдирєвим, В.В. Мартиновим, В.А. Меркуловою та ін.

Корпус праслов'янських діалектизмів містить значний пласт лексики, семантика якої характеризується, зокрема, ускладненою семною структурою, зорієнтованою на віддзеркалення реальної та ірреальної дійсності з її процесуальними, суб'єктно-об'єктними, просторовими і часовими особливостями. Саме аналіз цієї лексики, з позицій історико-етимологічної, типологічної та ареальної евристики, сприяє визначенню певних етапів еволюції діалектних комплексів у системі праслов'янської мови і участі цих діалектів у формуванні окремих слов'янських мов.

Якщо найбільш дослідженими у порівняльно-історичному і типологічному відношеннях є фонологічний, морфологічний, лексичний рівні архаїчної діалектної лексики слов'янських мов, то семантико-словотвірний до цього часу ще залишається маловивченим. Цим визначається актуальність цієї праці, яка полягає у вивченні семантичних трансформацій слов'янських праслов, еволюції та поширенню найбільш давньої частини діалектної лексики слов'янських мов.

Наша увага зосереджена на зіставному вивченні серії тих фрагментів праслов'янського семантичного словотворення, які демонструють складні процеси диференціації праслов'янської мови. Семантична система праслов'янської мови не раз ставала предметом численних порівняльно-історичних досліджень у XIX–XXI ст., проте об'єднання їх для основної мети – реконструкції семантико-словотвірної системи мови праслов'ян у її діалектних різновидах – до цього часу залишається нездійсненим.

Щоправда, останнім часом спостерігається тенденція до зближення фундаментальних завдань історико-етимологічної, ареальної й типологічної експертизи лексики окремих

слов'янських мов з поглибленням інтерпретації історії й функціонування мов Європейської Славії. Такий підхід дозволяє встановити певні закономірності в організації словотвірних систем слов'янських мов у дзеркалі проблем вивчення диференціації праслов'янського мовного світу.

На наш погляд, залучення даних семантико-словотвірної типології праслов'янської діалектної лексики може внести суттєві поправки не лише у вирішення проблеми ступеня спорідненості окремих слов'янських мов, шляхів і етапів їх виленювання з первинної мовної єдності, напрямків міграції праслов'янських етносів, але й допоможе скласти уявлення про особливості представлення у їхній мовній свідомості навколишніх реалій.

Основна мета дослідження – встановлення закономірностей семантичних трансформацій дієслівних основ праслов'янського фонду і виявлення основних моделей формування діалектних віддієслівних імен прамови; створення типології семантики та розподілу праслов'янських діалектизмів, збережених на цей час. У цьому розумінні праця перебуває у руслі ідей О.М. Трубачова, В.М. Топорова, Т.І. Вендіної, Ж.Ж. Варбот, Л.В. Куркіної, О.С. Мельничука, Р.В. Болдирева, що поставили завдання створення лексико-семантичної типології близькоспоріднених мов, здатної продемонструвати, як близькими або досить схожими засобами висловлюється різний зміст. Структурно-генетичний підхід, що висуває на перший план семантико-словотвірний і просторовий аспекти дослідження, визначає зміст і розуміння завдань нашого дослідження. У загальному вигляді вони зводяться до такого: 1) представлення точних параметрів праслов'янських діалектизмів віддієслівного походження, наявних у лексиці слов'янських мов; 2) укладання за цими ознаками інвентарю праслов'янських діалектизмів, мотивованих дієслівними основами, у складі лексики слов'янських мов; 3) характеристика семантико-словотвірної структури праслов'янських віддієслівних діалектизмів, визначення найбільш типових для них словотвірних моделей; 4) вироблення критеріїв порівняльного дослідження семантико-словотвірних систем слов'янських мов за даними регіональних архаїзмів; 5) встановлення за допомогою цих критеріїв спільного та своєрідного у змістовій стороні утворення девербативів; 6) визначення основних семантичних груп твірних праслов'янських основ на позначення різних видів дії; 7) з'ясування специфіки утворення віддієслівних імен за праслов'янськими діалектами через виявлення ізольованих лексем в окремо взятій слов'янській мові; 8) простеження за варіативністю значень праслов'янських девербативів нового часу; 9) систематизація розподілу вказаних діалектизмів у слов'янському мовному просторі як відбитка територіально-діалектних відношень пізньопраслов'янського періоду; 10) перевірка діагностичної сили результатів зіставного дослідження семантики архаїзмів у розв'язанні питання диференціації слов'янської прамови.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виявити й описати своєрідність кожної мови в успадкуванні праслов'янської девербативної лексики з урахуванням її семантичної

особливості. Такий підхід до праслов'янських рефлексів у мовах даної групи як до об'єктів семантичних трансформацій дозволить виявити системні закономірності організації семантико-словотвірних систем слов'янських мов і визначити спільне та індивідуальне в зонах, які відповідають диференціації праслов'янської мови.

Логікою розвитку науки про архаїчні елементи лексики та семантики на передній план висуваються завдання реконструкції найдавніших діалектних витоків для кожної із слов'янських мовних груп і відтворення на цій основі просторово-часового розподілу діалектів на карті праслов'янської мови. Саме цим зумовлено вибір предмета і об'єкта даного дослідження. Об'єктом роботи обрано праслов'янські діалектизми віддієслівного походження, представлені в різних ареалах слов'янських мов, а також їхні позаслов'янські кореляти. Предмет дослідження становлять семантико-словотвірні особливості вузьколокальних праслов'янських девербативів, розглянуті в еволюції від праслов'янської доби до цього часу, та їхній просторовий розподіл. Вибір зазначеної групи слів зумовлений тим, що вони належать до найбільш давніх пластів лексики і є організованою системою зі спільними витоками, закономірностями формування та поширення.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на твердженні про те, що парадигма праслов'янських локальних девербативів репрезентує еволюцію семантики і словотвору прамови, а також прамовну систему діалектів та міграції етносів Палеославії. Семантико-словотвірні типи праслов'янських віддієслівних діалектизмів, розглянуті у синхронно-діахронічному аспекті на матеріалі слов'янських мов, мають як національно специфічні, так і універсальні спільнослов'янські риси.

Матеріалом для дослідження є дані етимологічних, історико-етимологічних словників, у тому числі "Этимологического словаря славянских языков. Праславянский лексический фонд" (1974–2010) за ред. О.М. Трубачова, "Етимологічного словника української мови" (1982–2012), "Этимологического словаря русского языка" М. Фасмера (1986–1987), "Историко-этимологического словаря русского языка" П.Я. Черних (1999), "Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы" (1978–1980). До сфери дослідження також увійшли: "Български етимологичен речник" (1971, 1979), "Słownik etymologiczny języka polskiego" А. Брюкнера (1927) та "Słownik etymologiczny języka polskiego" Ф. Славського (1952–1978), "Etimološki slovar slovenskega jezika" Ф. Безлая (1976), "Etymologický slovník jazyka českého" В. Махека (1968), "Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika" П. Скока (1971–1973) та ін. Серед діалектологічних та історичних словників слов'янських мов слід відзначити в першу чергу "Словарь української мови" Б.Д. Грінченка (1958), "Історичний словник української мови" Є. К. Тимченка (1932), "Гістарычны слоўнік беларускай мовы" (1982–1991), "Словарь белорусского наречия" І.І. Носовича (1870), "Толковый словарь живого великорусского языка" В.І. Даля (1981), "Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)" (1987–1995), "Словарь русских народных говоров" за ред. Ф.П. Філіна й

Ф.П. Сороколетова (1961–1999), "Словарь русского языка XI–XVII вв." (1975–1991), "Материалы для словаря древнерусского языка" И.И. Срезневского (1893–1912), "Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.)" (1994), "Речник српскохрватског књижевног и народног језика" (1959–1978), "Slovník staročeský" Я. Гебауера (1903–1913), "Historický slovník slovenského jazyka" (1991–1995), "Slovenský slovník z literatury aj nárečia" М. Калала (1965), "Słownik gwar polskich" Я. Карловича (1911), "Słownik dolnosербскеје гёсу а јеје нарёcow" Е. Муки (1926, 1928), "Słownik prasłowiański" за ред. Ф. Славського (1974–2001), "Słownik Staropolski" (1953–1988), "Staročeský slovník" (1977–1993) та ін.

Аналіз лексичної мікросистеми слов'янських мов здійснено за комплексною методикою, що забезпечила виявлення діахронічних та синхронних характеристик, суттєвих для ретроспективного вивчення праслов'янських діалектизмів і реконструкції основних типів міждіалектних зв'язків на рівні праслов'янської мови.

Застосований *діахронічний підхід* передбачав аналіз семантичної історії праслов'янських дієслівних основ і дав змогу простежити їх еволюцію та виявити специфіку відбиття дійсності в тому чи іншому праслов'янському діалектному масиві. Основний метод – *порівняльно-історичний*, за допомогою якого простежено діахронічну еволюцію праслов'янських основ та встановлено основні закономірності формування семантики девербативів на осі *праслов'янська мова – давні слов'янські мови – сучасні слов'янські мови*. Для дослідження меж і поняттєвого наповнення праслов'янського діалектизму та його відтворення у слов'янських мовах обрано *метод суцільної вибірки*.

Для встановлення моделей семантичних трансформацій у структурі давніх дієслів залучено *методику моделювання та методику зовнішньої реконструкції* (усередині однієї мікросистеми – слов'янської), а також *методику компонентного і концептуального аналізу*.

На основі *синхронічного підходу* здійснено зіставлення відповідників давніх девербативів у сучасних діалектах слов'янських мов. За допомогою *зіставно-типологічного методу* проаналізовано семантику лексичних одиниць у територіальній співвіднесеності. *Метод семантичних паралелей* сприяв виявленню регулярності багатьох семантичних переходів та усталеності найменувань предметів за однією певною ознакою у випадках аналогічного зв'язку значень.

Поєднання *індуктивного і дедуктивного підходів* до вивчення діалектних одиниць забезпечило одночасне проведення аналізу від конкретних фактів окремих мов до виявлення закономірностей, а також від загальних положень до фактів діалектних систем окремих мов. При встановленні просторової локалізації семантико-словотвірних корелятив використано *лінгвогеографічний метод*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі вперше *розкрито* закономірності формування праслов'янської діалектної девербативної лексики в семантико-словотвірному та лінгвогеографічному аспектах та *встановлено* на цій основі типологію структурно-генетичних характеристик і відношень рефлексів прамови в загальнослов'янському плані; *розроблено* відповідний принципово новий поняттєво-категоріальний апарат; *розвинуто* науковий погляд на структурно-генетичний тип як на узагальнену за низкою ознак структуру, представлену в семантико-словотвірних моделях. Нами *вдосконалено* стратегію систематизації та зіставлення праслов'янських девербативів; принципово по-новому *поєднано* семантико-словотвірний і локалізаційний підходи в побудові семантико-словотвірних моделей розвитку дієслівних праоснов на осі *праслов'янська мова – давні слов'янські мови – сучасні слов'янські мови*; *одержано* нові відомості про участь діалектної лексики у процесах концептуалізації навколишньої дійсності.

У праці здійснено спробу діахронічного дослідження закономірностей формування слов'янської діалектної девербативної лексики у семантичному та лінгвогеографічному планах, яке дозволило з'ясувати, що типологічно схожі риси семантичного словотвору праслов'янських імен окремих регіонів слов'янського мовного світу свідчать про єдність розвитку або активні міжмовні контакти носіїв давніх слов'янських діалектів. Вивчення проводилося на матеріалі, який системно досі не був представлений у науковому обігу.

Теоретичне значення праці є пов'язаним з масштабом поставлених завдань і полягає у виявленні типологічного характеру семантичних перетворень у складі давніх лексем різних регіонів Славії. Девербативну лексику було розглянуто в її синхронному стані та діахронічному розвитку, що дозволило створити повну та об'єктивну картину її виникнення, розвитку та переміщення, а також висловити певні припущення про стан слов'янської прамови останнього тисячоліття існування. Наукові спостереження над динамікою, механізмами розвитку та локалізацією дієслівних праоснов є подальшим розвитком теорій діалектної стратифікації праслов'янської мови та праслов'янських діалектизмів як індикаторів для її реконструкції. Зібраний та узагальнений матеріал може бути застосований у лексикографічній практиці при укладанні історико-етимологічних словників слов'янських мов, у курсах з загального мовознавства (теми: "Порівняльно-історичне мовознавство", "Мова як історична категорія", "Методи міжмовного порівняння"), зі вступу до слов'янської філології ("Походження і розвиток мови", "Генеалогічна класифікація мов", "Лексикологія і лексикографія"), з порівняльно-історичної граматики індоєвропейських мов, порівняльно-історичної граматики слов'янських мов, історичного мовознавства й етимології у вищих навчальних закладах.

Особистий внесок автора полягає у визначенні особливостей формування, еволюції та поширення праслов'янських діалектизмів віддієслівного походження, а саме: 1) у встановленні

семантико-словотвірних моделей цього прошарку діалектної лексики; 2) з'ясуванні типологічних ознак архаїзмів для окремих мов, для їхніх підгруп і для слов'янських мов у цілому; 3) в отриманні та опрацюванні всіх фактичних даних, їхньому аналізі й інтерпретації отриманих результатів. За ізоглосами, що об'єднують специфічні семантико-словотвірні типи утворення віддієслівних імен, відтворюється раннє вичленовування і тривалий самостійний розвиток діалектів, які у праслов'янську епоху брали участь у формуванні сучасних слов'янських комплексів – південного, західного і східного.

Аналіз сучасного стану порівняльно-типологічних й етимологічних досліджень лексики праслов'янської мови в сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях виявив питання, що залишилися невирішеними: обмеженість знань про специфіку семантико-словотвірної системи спільнослов'янської доби, діалектне розмежування праслов'янської мови, методика її реконструкції, нечітке визначення феномена праслов'янського діалектизму як рефлексу певних станів прамови. Славістична наука останніх десятиліть була зорієнтована на одне з першочергових завдань у царині генези і розвитку слов'янських мов, що передбачає реконструкцію праслов'янського лексичного фонду, створення Загальнослов'янського лінгвістичного атласу та регіональних слов'янських атласів. Розв'язання цих проблем упирається в реконструкцію тієї лінгвоетнічної ситуації, що склалася в переломну епоху напередодні остаточного розселення слов'ян. У сфері цих пошуків на перший план виступає дослідження таких шарів праслов'янської лексики, що дали б можливість скласти досить детальну картину розташування праслов'янських діалектів і визначити, таким чином, параметри їхньої внутрішньої і зовнішньої взаємодії у просторі і часі. На думку сучасних спеціалістів із взаємодії праслов'янських діалектів (Ф.П. Філіна, С.Б. Бернштейна, О.М. Трубачова, Л.В. Куркіної, Т.І. Вендіної та ін.), система діалектних відношень давньої Славії неодноразово перебудовувалася під впливом багатьох чинників мовного та позамовного характеру: це тиск субстрату, процеси інтерференції та інтеграції на суміжній території, фактори культурно-історичного характеру і под.

Дослідження лексичного фонду слов'янських мов відкривають нові перспективи у розв'язанні поставлених проблем, сприяють формуванню нової концепції праслов'янської мови та її діалектного членування. У цьому напрямку має досліджуватися методом ізоглос найдавніший словниковий склад окремих слов'янських мов і їхніх діалектних груп. Таким чином сформувалися більш складні уявлення про процес розвитку праслов'янської мови як динамічного явища, територія якого є незамкненою і проникною. О.М. Трубачов, праці якого відіграли вирішальну роль у зміні поглядів на формування слов'янських мов, постулював ідею динамізму праслов'янського ареалу, в якому співіснували різні етноси.

Протягом останніх чотирьох десятиліть до сфери дослідження хронології та діалектного розмежування спільнослов'янської прамови все частіше залучаються праслов'янські діалектизми – рефлексии мовних явищ, що панували на територіях, охоплених праслов'янською мовою, збережені в архаїчних зонах сучасної Славії. Вагоме значення для формування теорії праслов'янського діалектизму мав теоретично і практично обґрунтований В. Пізані принцип Й. Шмідта, відповідно до якого мовні інновації можуть поширюватися через діалектні і мовні кордони, що склалися на суміжних територіях різних мов і діалектів за умови спільності їхньої історичної долі. Методично суттєвим для перевірки відповідностей окремих груп праслов'янських діалектів між собою є також принцип периферійних областей, що допомагає констатувати на різних місцях праслов'янської лінгвістичної території, менш зачеплених інноваціями, ряд спільних, у тому числі лексичних, реліктів. Теоретичним підґрунтям розробки О.М. Трубачовим вчення про праслов'янські діалектизми послужили також досягнення італійських лінгвістів М. Бартолі та В. Пізані, які поширили принципи лінгвістичної географії на порівняльно-історичне вивчення індоєвропейських мов і співвіднесли хронологічні відношення мовних явищ з територіальними критеріями.

Особливу увагу порівняльно-історичному вивченню слов'янських мов та слов'янській діалектології приділив у своїх численних працях С.Б. Бернштейн. У тісному зв'язку з цією проблематикою перебував його глибокий інтерес до питання про праслов'янське діалектне членування.

Питання про праслов'янський характер діалектних слів вирішується далеко не однозначно. За переконанням Р. Еккерта, праслов'янські діалектизми, що утворюють своєрідний місток між продовженнями з індоєвропейської прамови і праслов'янськими нововведеннями, здебільшого мають точну відповідність в інших індоєвропейських мовах [Эккерт 1971]. Найбільш широке розуміння праслов'янських діалектизмів запропоновано В.А. Меркуловою, яка включає до їхнього складу загальноновживану лексику сучасних слов'янських мов [Меркулова 1967].

Ареалогічний аналіз поширення праслов'янських рефлексів у сучасному діалектному континуумі дозволяє виявити пучки ізоглос, які свідчили б про стійкі діалектні зв'язки на карті прадавньої Славії. Ідея вивчення праслов'янських діалектизмів як диференційних факторів у вивченні питання діалектної стратифікації праслов'янської мови належить Ф.П. Філіну, теоретичне ж опрацювання і встановлення складу праслов'янських діалектизмів було розпочато О.М. Трубачовим під час укладання [ЭССЯ]. Звернення до праслов'янських корелятивів у ряді діалектів сучасних слов'янських мов (російської, білоруської, нижньолужицької), до фрагментів словенсько-сербсько-хорватсько-українсько-білоруських, нижньолужицько-українських (білоруських), лужицько-сербсько-хорватських, балто-

слов'янських ізолекс дало підставу для певних висновків про давні відношення самих діалектів, відбиті у просторово-часовій схемі [Трубачев 1963₁; 1987].

На подальших етапах лексико-словотвірні і фонетико-граматичні аспекти цієї проблеми розглядалися Т.В. Вендіною у процесі створення Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, а також Л.В. Куркіною при дослідженні південно- – західнослов'янських лексичних ізолекс. Список праслов'янських діалектизмів було поповнено В.В. Мартиновим у контексті визначення архаїчної периферії слов'янського світу та Ю.С. Азарх при визначенні територіального розподілу російської апеллятивної і топонімічної лексики. За переконанням Л.В. Куркіної, досі є відсутніми скільки-небудь надійні критерії, що дозволяють відмежувати праслов'янські архаїзми від більш пізніх явищ, які склалися в епоху слов'янських міграцій, перерозподілу племен і міжплемінних об'єднань.

Зміна етапів дослідження праслов'янської діалектної лексики в сучасних слов'янських мовах піддається осмисленню у зв'язку з загальним ходом розвитку слов'янської етимології, зокрема етимологічних словників. О.М. Трубочовим тут визначено трикомпонентну періодизацію [Трубачев 1963₂: 3–23]. Сутністю першого етапу історії укладання етимологічних словників слов'янських мов є примат старослов'янської мови не лише з точки зору її письмової фіксації, але і як сукупності праформ для сучасних мов даної групи (напр., [Miklosich 1886]). Увесь наступний розвиток наукових поглядів етимологічної словникової галузі відзначився подоланням концепції примату старослов'янської мови та "звільненням" слов'янських мов. Незаперечний кінець першого і початок другого етапу ознаменував словник [Berneker 1914–1925], який демонструє науково-етимологічні дослідження слов'янської лексики. Діалектні одиниці, представлені тут в обмеженій кількості, як і вся лексика, розглядається в словнику не лише у відповідності з коренями всіх слов'янських мов, але і з балтійськими, германськими, романськими, а також із грецькою мовою.

Основною вимогою сучасного, третього етапу історії підготовки етимологічного словника є, таким чином, створення словника-реконструкції, проте більшість словників аналізованого типу являє собою реалізацію типу словника-колекції. Спільною рисою сучасних етимологічних словників є відображення праслов'янської діалектної лексики як фрагмента лексичної системи певної слов'янської мови. На жаль, більшістю авторів не передбачено з'ясування закономірностей формування і реалізації слів даної мікросистеми на територіях слов'янських мов. Тобто, здійснивши етимологічний аналіз семантики тієї чи іншої архаїчної лексеми обмеженого вживання, автори деяких словників не вважали за потрібне визначити даний феномен, відмітивши його відповідними позначками.

Значна частина етимологічних досліджень праслов'янських діалектизмів характеризується своєю рідною "розпорошеністю", адже зосереджена не у спеціальних

словниках, а представлена в контексті етимологічних словників як окремих мов, так і слов'янських мов у цілому. Це означає, що даний сегмент архаїчної лексики, розглянутий в етимологічних словниках слов'янських мов, досліджувався з тих же позицій, що й інші групи слів у кожному з наявних на сьогодні словників. Ще не всі праслов'янські діалектизми піддалися етимологічному аналізу у відповідних словниках, через що інформація про їхні праоснови, відповідники та зони поширення можуть залишитися поза увагою фахівців з семантики, лінгвогеографії та слов'янського лінгвогенезу.

Таким чином, з часів Е. Бернекера відбувся значний поступ у теорії слов'янського етимологічного словника, що зробило завдання створення нового етимологічного словника однією з найсерйозніших та найактуальніших задач слов'янського мовознавства. Проблеми праслов'янської лексичної реконструкції та етимології з очевидністю стали більш тісно пов'язаними з лінгвістичною географією (точніше, географією праслов'янських слів) і проблемою діалектного членування праслов'янської мови. Врешті, склад праслов'янського словника припускає співвідношення спільних праслов'янських та діалектних праслов'янських елементів, характеристику передусім цих окремих елементів. У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення розподілу ізоглос, які об'єднують давні діалектизми слов'янського та слов'янсько-неслов'янського поширення.

Таким чином, у розв'язанні однієї з центральних проблем славістики – членування праслов'янського мовного світу – протягом останніх чотирьох десятиліть до сфери дослідження хронології та діалектного розмежування спільнослов'янської прамови все частіше залучаються праслов'янські діалектизми – рефлексії мовних явищ, що панували на територіях, охоплених праслов'янською мовою, збережені в архаїчних зонах сучасної Славії. Увага до праслов'янських діалектизмів при вирішенні питання про членування праслов'янського мовного світу на рівні лексики є базовою. Відсутність належної уваги до фактів семантичної деривації при вирішенні питання праслов'янського діалектного розвитку пояснюється, з нашої точки зору, кількома причинами: 1) складністю встановлення всього корпусу праслов'янських діалектизмів з урахуванням їхньої ареальної та хронологічної належності; 2) різноманітністю фонетичних, морфологічних і словотвірних засобів, їхніх комбінацій і складною варіативністю за регіонами; 3) багатоплановістю значень, що ними передаються; 4) відсутністю їхніх чітких диференційних ознак. Зберігши значною мірою основні системні риси, праслов'янські діалекти по-різному реалізували характер зв'язків і відношень, успадкованих з ранньопраслов'янської епохи. В процесі історичного розвитку в їхніх семантико-словотвірних системах склалися відмінності, притаманні саме конкретному регіону прамови. Праці з семантичного словотворення праслов'янських діалектних одиниць мають бути перш за все порівняльно-історичними, орієнтованими на встановлення і опис основного корпусу цієї лексико-ареальної мікросистеми

слов'янської прамови, а також на унікальні семантико-словотвірні особливості, що мають поширення на обмеженому мовному континуумі.

У процесі відбору праслов'янських діалектизмів слов'янських мов дослідники керуються певними ознаками територіального, лексико-семантичного та морфологічного характеру, притаманними праслов'янській лексиці. Принципові параметри праслов'янських діалектизмів слов'янських мов, на наш погляд, полягають у такому:

1. До праслов'янських діалектизмів сучасних мов належать рефлекси локального характеру, ідентичні за значенням відповідним лексемам у праслов'янській мові, тобто такі, що зберегли у своїй структурі повний набір інтегральних і диференційних сем від періоду існування прамови.

2. Як потенційно архаїчний діалектизм розглядається праслов'янська лексема, відома лише частині діалектів однієї сучасної слов'янської мови або частині діалектів однієї мови й певній частині іншої. Збіг ареалів аналогічних праслов'янських діалектизмів з територією сучасної слов'янської мови має вважатися інновацією, експансією цього слова на території діалектів, що раніше його не знали.

3. Вірогідність, що лексичний діалектизм зберігає найбільшу кількість архаїчних рис, зростає, якщо він стосується територій, які найменше контактували з іншими мовами.

4. Дотримання загального закону про переважне осідання архаїзмів на периферії, яка часом стає резервом збереження давніх елементів словника, примушує виявляти давні діалектизми слов'янських мов у місцях, віднесених дослідниками до маргінальних зон мовної Славії.

5. При відборі праслов'янських діалектизмів слід враховувати ізольовані факти словника. До уваги беруться ареально обмежені континуанти праслов'янських лексем, зафіксовані в зонах архаїки слов'янських мов.

6. Крім ізольованих праслов'янських, генетичну тотожність праслов'янським словам виявляють ізоглосні лексико-семантичні і лексико-словотвірні відповідники в діалектах різних мов, які демонструють зв'язки сепаратного характеру, що вийшли за межі тієї чи іншої слов'янської підгрупи. Критерієм праслов'янського характеру певних діалектних лексем є припущення обмеженої кількості відповідних їм лексичних і словотвірних діалектизмів інших слов'янських мов, оскільки праслов'янські діалектизми належать до елементів вузьколокальних.

7. Для встановлення давніх лексичних діалектизмів вирішальне значення мають позаслов'янські відповідники. У плані зовнішніх зв'язків найбільш суттєвою для інтерпретації можна вважати праслов'янську лексику, співвідносну з мовами інших груп індоєвропейської сім'ї. Специфічну особливість праслов'янських діалектизмів складає їхня відповідність лексиці балтійських, германських, кельтських, італійських, іранських та ін. мов.

8. Найбільш показовими для встановлення праслов'янських архаїчних діалектизмів є переривчасті ізолекси, які пов'язують діалектні зони, розділені певним простором: територіальна

відокремленість, якщо не виключає, то диференціює можливості безпосередньої лексичної взаємодії. Вірогідність того, що сучасний діалектизм є континуантою слова праслов'янської доби, значно зростає, якщо він був зафіксований у найдавнішому мовному стані.

9. Особливістю праслов'янських лексичних діалектизмів, як і в будь-якій сфері інших регіонально прив'язаних мовних систем, є другорядна роль абстрактного. Вона знаходить вираження у тому, що в прадавніх рефlekсах, збережених у локальних діалектах сучасних слов'янських мов, абстрактна лексика залишається у межах 10% іменників.

10. Діалектні праслов'янізми включають до свого складу слова певного семантичного спектра, що передусім стосуються позначень місць, знарядь і засобів праці, діячів та їхніх характеристик.

11. Якщо діалектизм будь-якої мови має похідні слова у ширшому колі слов'янських мов, праслов'янська давність його є безсумнівною.

12. Серед споконвічних праслов'янізмів у діалектах слов'янських мов слід залишати ранні суфіксальні похідні, оскільки віднесення того чи іншого діалектизму тієї чи тієї слов'янської мови може ґрунтуватися на стародавньому характері афіксів, що його формували (напр., праслов. **adera* утворено від кореня *-der-* з префіксом *a-*, що виводиться з індоєвроп. **ē/*ō-* зі значенням приблизності; поза увагою мають бути словотвірні інновації, побудовані за моделями, що набули особливої продуктивності лише в період відокремленого існування тієї чи іншої слов'янської мови).

Простежуючи паралелі у виникненні й розвитку праслов'янських девербативів, а також їхніх окремих семантичних характеристик, необхідним є встановлення закономірностей історико-типологічного характеру.

Типологією семантичних трансформацій вважаємо визначення суттєвих рис змістових перетворень у структурі дієслівних праслов, що мотивували девербативи, на основі їх зіставлення та дослідження закономірностей у загальнослав'янському плані.

Відсутність належної уваги до фактів семантичної деривації при вирішенні питання праслов'янського діалектного розвитку пояснюється кількома причинами: 1) складністю встановлення всього корпусу праслов'янських діалектизмів з урахуванням ареальної та хронологічної належності; 2) різноманітністю фонетичних, морфологічних і словотвірних засобів, їх комбінацій і складною варіативністю за регіонами; 3) багатоплановістю значень, що ними передаються; 4) відсутністю чітких диференційних ознак. Зберігши значною мірою основні системні риси, праслов'янські діалекти по-різному реалізували характер зв'язків і відношень, успадкованих з ранньопраслов'янської епохи. У процесі історичного розвитку в їхніх семантико-словотвірних системах склалися відмінності, притаманні конкретному регіону прамови.

Праці із семантичного словотворення праслов'янських діалектних одиниць мають бути перш за все порівняльно-історичними, орієнтованими на встановлення і опис основного корпусу цієї лексико-ареальної мікросистеми слов'янської прамови, а також на унікальні семантико-словотвірні особливості, що мають поширення на обмеженому мовному континуумі.

Численні дослідження слов'янських етимологів (Р.В. Болдирєва, Ж.Ж. Варбот, В.Г. Гака, Т.В. Горячевої, В.В. Іванова, О.Б. Ткаченка, В.М. Топорова, О.М. Трубачова, Т.Б. Лукінової, О.С. Мельничука, В.О. Меркулової, Г.П. Півторака, В.Г. Складенка, М. Фасмера, та ін.) дають підстави стверджувати, що у формуванні смислової структури різних лексичних систем мають місце спільні тенденції, аналогії, відтворюваність ряду моделей семантичних змін на осі *праслов'янська мова – сучасні слов'янські мови*.

Як свідчить матеріал етимологічних та історичних словників слов'янських мов, основною метою трансформації семантичної структури дієслівних основ у напрямку утворення імен була реалізація їхніх когнітивних і оцінних функцій, пов'язаних зі специфікою взаємодії засвоєваних суспільством абстрактних і конкретних понять, особливістю емотивного і духовного світу людини. Необхідність розгляду праслов'янської девербативної лексики полягає у встановленні ретроспективних алгоритмів її формування, що є внеском у розвиток семантичної теорії про вмотивованість семних перетворень у складі лексем їхньою належністю до певної лексичної мікросистеми (діахронічний аспект). На основі методики компонентного аналізу встановлено, що система праслов'янських дієслів конкретної дії, яка продукувала у праслов'янській мові девербативи діалектного характеру, являє собою сукупність семантичних груп, поєднаних інтегральною семою 'дія' та розрізняються компонентами значень 'характер дії', 'місце дії', 'спосіб дії' і под. Таких груп виявлено чотири: 1) "вплив" (підгрупи "ушкодження", "деформація", "передавання", "присвоєння"); 2) "переміщення" (підгрупи "самостійне переміщення" і "несамостійне переміщення"); 3) "стан"; 4) "звучання". Дослідження напрямів семантичної еволюції праслов'янських дієслівних основ здійснено за цими семантичними групами шляхом встановлення моделей семантичних змін у їхній структурі.

Праслов'янські дієслівні основи, що містять інтегральні ('дія', 'рух') і диференційні ('спосіб', 'місце') компоненти, на певному етапі, у процесі афіксації, підлягали специфічним перетворенням, завдяки чому набули субстантивних та атрибутивних рис. Як базові форманти, що брали участь у створенні віддієслівних імен, притаманних праслов'янським діалектам, виступали переважно суфікси (зокрема і так звані нульові).

Ураховуючи, що когнітивна модель, яка роз'яснює семантику дієслова, будується як аналог певного виду діяльності – біологічного, фізіологічного, фізичного – з повною реконструкцією основних компонентів цієї діяльності, компонентами його структури є: 1) ядерний елемент – сама діяльність (вид дії); 2) той, хто здійснює дію або є джерелом цієї дії (суб'єкт дії); 3) її інструмент

(засіб дії); 4) предмет, на який вона спрямована (об'єкт дії); 5) мета дії. Ця модель відбиває також темпоральну локалізацію (час дії) та просторові параметри (місце дії). Дескрипція, оцінка та квантифікація дії є більш віддаленими від семантичного ядра дієслова елементами [Кубрякова 1992: 88]. Основний механізм семантико-словотвірної деривації девербативних імен – зміна актуалізації, тобто ваги одного із цих компонентів. У цьому полягає зміст визначення семантичних трансформацій дієслівних праоснов, що є здатними у процесі найменування відтворювати більш складні й розгорнуті структури в нашій свідомості.

Концептуальний аналіз праслов'янських імен, похідних від дієслів, дозволяє зрозуміти, до яких найбільш загальних змістів, пов'язаних з онтологією світу, зводяться їхні словотвірні значення. Для похідних імен значущими є концепти джерела дії, операції; того, на що спрямована дія; посередника у здійсненні дії; мети; результату; часу; місця; способу або манери виконання дії; якісної характеристики. У віддієслівному словотворенні вони реалізуються в категорії суб'єкта, знаряддя, об'єкта дії, місця, ознаки за дією та імені дії. Ці параметри набувають типологічного значення при виявленні відмінностей у семантиці праслов'янських діалектизмів у кожній мові.

При моделюванні семантичної деривації виявляємо правила семантичних зсувів, закономірності перебудови структури основ, у цьому випадку – праслов'янських, що започаткували їх розвиток у напрямку формування імен. Під *моделями* розуміємо певні схеми, що в синтезованому вигляді передають процеси значеннєвих перетворень у структурі вихідних дієслівних основ спільнослов'янської прамови. Оскільки в зоні нашої уваги перебувають семантичні трансформації, центральними частинами таких схем обрано ті елементи семної структури дієслівних основ, що підлягали тим чи іншим модифікаціям – від праслов'янського періоду до наших днів. Ці модифікації полягають у зміні "статусу" семних компонентів – інтегральних, диференційних, потенційних. У структурі дієслова домінують архісеми 'дія', 'процес', 'стан', а семи 'вплив', 'переміщення', 'мовлення', 'почуття', уточнюючи різні аспекти певних подій, можуть конкретизуватися диференційними семами 'місце дії', 'спосіб дії', 'характер дії' та ін. При побудові моделей значеннєвих змін ураховано всі семантичні деталі, які брали участь у творенні віддієслівних імен: лише за такої умови можна відтворити процес еволюції лексичних мікросистем у всій його цілісності.

Моделювання вказаних явищ має кілька етапів: 1) виокремлення праслов'янських дієслів із максимально схожим набором семантичних компонентів, тобто встановлення семантичних груп дієслів; 2) виявлення елементів значення, що брали участь у семантичних трансформаціях на шляху дериваційних процесів "дієслово > ім'я"; 3) утворення семантичного "ланцюжка", який передає послідовність актуалізації вказаних сем.

Протегом роботи встановлено загальні моделі таких семантичних зсувів, які надають слову нових значень та виявляють семантичне співвідношення між вихідним та похідним від нього

словом. Наприклад, відомо, що основа дієслова праслов. *bъgati стала базою для утворення за допомогою суфікса *-dlo* іменника праслов. *bъgadlo "колода для вигинання полозів", яке мотивувало утворення із суфіксом *-ьна* праслов. *bъgadьна (цей останній праслов'янський дериват виявлено в українській мові як *бгальня* "дві вбиті в землю колоди для вигинання полозів") [ЭССЯ 1976 III: 115; Грінченко 1907 I: 35]. Обидва девербативи праслов. *bъgadlo та праслов. *bъgadьна демонструють тип семантичної зміни значення дієслівної від "дія" до "знаряддя дії".

Семантична структура дієслова праслов. *bъgati становить сукупність сем: архісема "дія", диференційна сема "деформація", яка підпорядковує собі набір уточнювальних сем "характер дії", "суб'єкт дії", "знаряддя дії", "об'єкт дії" та ін. Ураховуючи, що вже у праслов'янській мові виникла назва *bъgadlo, припускаємо, що в процесі її утворення в семантичній структурі праслов'янської основи (кореня) актуалізувалася й набула домінуючих властивостей сема "суб'єкт дії" (той, хто діє) або "знаряддя дії" (те, чим діють), а інтегральна та диференційна семи відійшли на другий план. Цей характер переміщення сем у структурі дієслова можна відбити у формі своєрідної моделі "дія" > "знаряддя дії". Наступний етап утворення праслов'янського діалектизму – назви праслов. *bъgadьна – полягає в подвоєнні компонента значення "знаряддя дії", наданого також суфіксом *-ьна*. Формування девербатива праслов. *bъgadьна можна представити як ряд семантичних перетворень: "дія" > "знаряддя дії₁" > "знаряддя дії₂".

Складність опису семантичних дериваційних рис праслов'янських діалектних імен, які мали віддієслівне походження, пов'язана з тим, що в сучасному мовознавстві тільки почала опрацьовуватися типологія підходу до вивчення давньої ареальної лексики в діахронічному аспекті, а у сфері семантики ще не розроблено однозначних рекомендацій. Про це свідчить не лише той факт, що саме поняття "праслов'янський діалектизм" трактується не досить чітко, але й те, що питання про його параметри і періодичну віднесеність у межах слов'янської прамови не є остаточно вирішеними. У царині семантичних перетворень давніх діалектних девербативів спостерігається та ж сама картина: відсутність теоретичного і методичного апарату, розмитість самого поняття "праслов'янський діалектизм", що призводить до його вивчення одночасно з архаїзмами та іншими слов'янізмами. Процес дослідження закономірностей семантичних змін у структурі цього давнього шару лексики ускладнюється тим, що не розроблено принципи семантико-словотвірної типології, не визначено критерії відбору діалектних явищ того періоду, релевантних структурних ознак, які могли б стати основою порівняння дериваційного потенціалу на рівні діалектів. У зв'язку із цим у дослідженні розроблено модель семантико-словотвірного опису девербативних імен, що були притаманні праслов'янським діалектам з урахуванням їхніх форм, значень і місцезнаходження. Типологічне дослідження ґрунтується на понятті структурно-генетичного типу, сутність якого було викладено О. М. Трубачовим, який уважав структурно-генетичний підхід найбільш релевантним до проблеми складу давнього словника, заснованим на

визнанні актуальності аспекту словотвірних відношень усередині словника у його зв'язках з іншими спорідненими мовами. *Структурно-генетичний тип* – це узагальнена за низкою ознак і представлена в моделях структура праслов'янського девербатива з її закономірними зв'язками в діалектах слов'янських і неслов'янських мов. Порівняльно-історичне дослідження цих типів є необхідним для виявлення їхніх етимологічних відповідностей і паралелей в еволюції від праслов'янського часу до сьогодення.

Для встановлення особливостей діалектизмів, витoki яких сягають праслов'янської доби, визначено такі генетичні, лексико-семантичні та морфолого-словотвірні параметри: 1) семантичні групи, до яких належать мотивуючі дієслова, та напрямки значеннєвих змін, що зумовили появу віддієслівних імен; 2) лексична реалізація словотвірних значень (особи, предметності, місця та ін.); 3) семантична орієнтація афіксів при утворенні імен; 4) активність тих чи інших семантичних моделей утворення девербативної лексики; 5) територіальна дистрибуція праслов'янських діалектизмів.

Найдавніші пам'ятки слов'янської писемності певною мірою можуть свідчити на користь висновків про діалектне членування прамови, адже вони увібрали в себе місцеві особливості, діалектні явища, характерні для тих місцевостей, де вони перекладалися або переписувалися. Шляхом реконструкції та зіставлення відповідної лексики старослов'янських та церковнослов'янських текстів можна встановити їхні місцеві особливості.

Група суб'єктних імен праслов'янського віку у старослов'янській мові має відповідності у південнослов'янських мовах пізнього походження. Твірним підґрунтям для утворення імені діяча з формантом *-ĕja* виступає дієслово стану праслов. **lęgti* з окремим значенням "висиджувати пташенят". Відповідники праслов. **lęžaja* бачимо в пам'ятках старослов'янської мови, що традиційно пов'язуються з охридською (Зогр., Ассем., Мар. єв.) та руською (Остр. єв.) редакціями: старосл. *ĕ#æà* "квочка"; середньоболг. *лъжа* "тс." з заміною *ĕ* на *ь* та стягненням виходу основи з очевидним віддієслівним значенням "квочка, що висиджує (пташенят)" [Старосл. сл. 1994: 318; ЭССЯ 1988 XV: 66; SJS 1959 XVII: 168].

Дієслово праслов. **kovati, kujo* зумовило утворення іменників із суфіксом *-z(b)нь* на позначення об'єкта дії праслов. **kъzнь* та **kuzнь*, пов'язаних відношеннями послідовності з праслов. **kuzнь*. Його відбиток зустрічаємо у старослов. *êûzîü*, жін. р. "підступність, підступи, обман" (Македонія – Богемія). Цей варіант належить північно-східним болгарським, південно-західним македонським та новгородським пам'яткам старослов'янської мови. Розвиток значення основи мотивуючого дієслова праслов. **kovati, kujo* відбувся у напрямку "бити" > "ударами молота надавати форму (металу)" > "створювати що-небудь" > чинити підступи" > "підступи" [ЭССЯ 1987 XIII: 285; ЕСУМ 1989 III: 126; SJS 1959 XVI: 96].

Сепаратні ізоглоси реліктової лексики в старослов'янській мові перетинають південнослов'янський та східнослов'янський мовні простори. Найбільш певно виражено схожість утворень у болгарських діалектах південнослов'янського ареалу та в новгородських пам'ятках – східнослов'янського. Їм притаманна однорідність засобів утворення, адже тут виявлено переважно суб'єктні назви від дієслів ушкодження, стану та положення у просторі.

Давні пам'ятки церковнослов'янської писемності з девербативами моделей "присвоєння > суб'єкт дії", "переміщення > суб'єкт дії", "стан > суб'єкт дії" стосуються передусім руської редакції. Значення девербативів у різних регіонах функціонування старослов'янської та церковнослов'янської мов можна охарактеризувати як такі, що збігаються за всіма компонентами і не піддалися модифікаціям. Ці закономірності свідчать про те, що семантико-словотвірна система старослов'янської та русько-церковнослов'янської мов мала свої особливості.

У південнослов'янському ареалі семантичний розвиток міжмовних праслов'янських діалектизмів мотивується дієслівними основами, які можна віднести до ЛСГ впливу та стану. Результатом цього розвитку від праслов'янського часу стало утворення ЛСГ віддієслівних імен на позначення переважно об'єктів і суб'єктів дії, а також місць дії та ознак за дією (болгарські й македонські, сербські й хорватські діалекти). Так, значення об'єкта дії зумовило дієслово праслов. *dati, *dadmь, основа якого слугувала утворенню девербатива, зафіксованого в діалектах болгарської мови: праслов. *dadje, болг. стар. *даждие* "данина, податок" (1859 р.), діал. *даждие*, жін. р. "данина" (Нови Пазар), *даждие*, сер. р. "тс.", *дажди* ↔ *ие* "тс." (самоков., пловд.) [ЭССЯ 1977 IV: 182; Речн. на редки 1974: 97].

Від дієслова фізичного впливу праслов. *bosti, *bodo ↔ походить праслов. *body, якому відповідають серб. діал. *бо/два* (Славонія, Боснія) "тризуба острога для риболовлі, тризуб", "тризуба або двозуба острога для наколювання риби у воді", *бо[т]ва* "тс." (Далмація) [РСКНІ 1962 II: 13, 79; Rešetar 1907: 228; RHSJ 1880–1882 I: 471].

Праслов. *rļtva, що утворено із суфіксом *-tva* від основи дієслова праслов. *rļ-, успадкувало від семантичної структури вихідного дієслова компонент суб'єкта дії. У цьому ж семантичному складі зустрічаємо це слово в хорв. *putva* (ікавськ., турськ.) "той, хто плете мереживо" (Турська Хорватія) [Skok 1973 III: 89; RHSJ 1952 XII: 811]. Словен. *skālba* (Лашче, Рибніца), жін. р., "видовбане в скелі заглиблення, куди набирається вода" (белокран., доленськ., західн. штайер., півд.), а також *škalba* та *škajba* "тс." (белокран.) виводиться з праслов. *skaΣlba "розщеплення", похідного від дієслова праслов. *skaΣliti "розщеплювати" [Bezljaj 2003 III: 241].

Найархаїчніші варіанти значень зосереджено здебільшого 1) у середньо-західних – південних, з перевагою у західних регіонах поширення болгарської мови; 2) на боснійських, чорногорських, банатських та північно-західних територіях функціонування сербської мови; 3) у штокавських (південних, південно-західних) та (обмежено) штокавських (північних)

і чакавських хорватських говірок; 4) горенських, доленських, прекмурських східно-й західноштайерських та карінтійських говірок словенської мови.

Серед міжмовних ізоглосних напрямків переважають болгарсько-македонсько-сербсько-словенські, болгарсько-македонсько-хорватсько-словенські, болгарсько-македонсько-словенські, болгарсько-сербсько-хорватсько-словенські, сербсько-хорватські, болгарсько-хорватські та болгарсько-сербські. Скажімо, праслов. *měšavina – похідне із суфіксом *-ina* від праслов. *měšava і, далі, від *měšati. Розвиток цієї дієслівної основи завершився у південнослов'янських мовах так: болг. *мѣш* "(вина, жін. р. "участь", діал. *мешавина* "тс." (піддопск.), серб. *мешавина* (східн.), *мішавина* (зах.), *мјешавина* (півд.) "суміш; частина" (Чорногорія, Боснія, Герцеговина), *мјешавина* "їжа з сиром" (Кучево), хорв. *mješavina*, жін. р. "суміш; мішанина; втручання", словен. *měševina* "суміш" (XVIII ст.) [Бълг. диал. 1970 IV: 118; RHSJ 1904–1910 VI: 809; Pleteršnik 1894 I: 575; Bezlaž 1976 I: 21]. Найдавніші, вихідні значення зосереджено в говірках сербської, хорватської, словенської мов, тоді як інноваційний компонент зберігся у болгарській.

Характер походження і поширення праслов'янських діалектизмів Західної Славії вивчається з урахуванням неоднорідного характеру мов цього ареалу, оскільки єдиної прамови для цих мов не існує, а розбіжності між їхніми підгрупами (чесько-словацькою, серболужицькою та лехітською) були закладені ще за пізньопраслов'янської пори (А.Є. Супрун, О.М. Трубачов, О.Г. Широкова). Аналіз шляхів утворення і розміщення праслов'янської девербативної лексики в цьому ареалі зосереджено як усередині кожної окремої мови, так і в міжмовному плані.

Поширенням серед діалектів чеської і словацької мов відрізняються континуанти праслов. *kъla, похідного від дієслівної основи девербатива праслов. *kъl-: чеськ. *kla*, жін. р. "кінець, кінчик, хвіст", словацьк. діал. *kla* жін. р. "паросток" (бардейов.) [Kott 1878 I: 686; ЭССЯ 1987 XIII: 177]. Помітно, що на сучасному рівні значеннєві відмінності полягають у модифікаціях назви гострого предмета.

Чесько-нижньолужицьку ізоглосу склали континуанти праслов. *tonъ, що являє собою перфектну дієприкметникову форму дієслова праслов. *tęti, tьno⇐: чеськ. *ston* "колода", нижньолуж. *ton* "колода", *toń* "вирубка, лісосіка", *doń* "сільська дорога; вигін для худоби", "вирубка, лісосіка; невтоптана дорога", *Doń* "назва одного з каналів р. Шпрее" (шпреєвальддіалект) [Muske 1928 II: 762; Skok 1973 III: 478] – назви об'єкта дії. Спільним для цих назв вважаємо те, що позначувані об'єкти піддалися деструкції, а відрізняє їх коливання на межі "об'єкт дії – місце дії".

Праслов'янські діалектизми, що перебувають у діалектах західнослов'янських мов, є похідними переважно від праслов'янських дієслів впливу та поверхневої дії і пов'язані сепаратними ізоглосами, які відбивають їх зосередження на віддалених територіях. Напрями їх семантичної трансформації, унаслідок яких утворилися вказані діалектизми – це типовий

фрагмент загальних семантичних змін, притаманних західнослов'янським мовам. Це передусім назви об'єкта дії, ознаки за дією та її знаряддя, а також суб'єкта дії і її локалізації: відповідні семи актуалізувалися у семантичній структурі праслов'янських дієслів впливу. Паралелізм у напрямках формування семантичної структури праслов'янської девербативної лексики вказаних значень є характерним для чеських і словацьких діалектів. За специфікою та різноплановістю утворення девербативів вирізняється чеська мова, а решті притаманні відносно схожі напрями.

Обмежена кількість паралелей західнослов'янських діалектизмів з позаслов'янськими девербативами дозволяє припустити, що їх формування належить до пізньопраслов'янського періоду, тобто до того часу, коли зв'язки протозахіднослов'янської діалектної групи з германцями та балтами припинили своє існування. З відносною впевненістю можна стверджувати, що цим контактам мали перешкоджати діалектні групи північних слов'ян, які пізніше заселили Балкани і зумовили утворення південнослов'янських мов.

Аналіз праслов'янської діалектної лексики східнослов'янських мов здійснено у вигляді таких рівноцінних фрагментарних епізодів праслов'янських лексичних відношень: 1) праслов'янські діалектизми у давньоруській мові; 2) характеристики праслов'янських лексичних архаїзмів та ізоглос у російській, українській та білоруській мовах; 3) ізолекси російсько-українські, російсько-білоруські, білорусько-українські; 4) можливі висновки про відношення східних діалектів праслов'янської мови.

Суттєвою відмінністю праслов'янських позначень об'єкта дії в західній слов'янщині є їхня належність до групи господарчих предметів і похідність від дієслівних основ впливу. Так, праслов. **kudъla* (дослівно "те, що прядеться") виникло внаслідок поєднання основи дієслова праслов. **del-/*dъl-* "пести, вити" з займенниковим префіксом *ku-* [ЕСУМ 1989 III: 123]. У польській мові цей праслов'янізм успадкований як старопольськ. *kudła* "пасмо волосся, пасмо вовни" (XVI ст.), "собака" (XVII–XVIII ст.) (малопольськ., великопольськ.), польськ. діал. *kudła*, *kudeł* "тс." (мазов.) [ЭССЯ 1987 XIII: 84; Karłowicz 1901 II: 152; Reczek 1968: 13]. Розбіжності у значеннях полягають у метонімічному переносі "об'єкт" > "носіє об'єкта".

Типовим явищем є утворення від дієслова праслов. **lemiti* "ламати, ломити" іменника на позначення знаряддя дії, напр., праслов. **lemaгь*. У кашубсько-словінських діалектах цей девербатив відобразився як кашуб.-словін. *lem(ωг®*, *-ar®a* "леміш". Нами зафіксовано також інші однокореневі діалектизми із значенням "леміш" – праслов. **lemexъ*, **lemes®ь*, **lemez®ь*, **leтьсьь*, **lemika* [ЭССЯ 1987 XIV: 106], що є результатом схожих семантичних змін.

Від праслов. **lęzti* "лізти, повзти" походить праслов. **loza* та співвідносна з нею форма праслов. **loзь*, що зустрілася нам лише в давньоруській мові XIII ст. як *лозь* "верболіз" (новг., псков., 1211 р.) [Сл. русск. XI–XVII (8): 276; Срезневский 1902 II: 44]. Напрямок семантичної

трансформації, яка здійснилася у процесі розвитку праслов'янського дієслова *lězti, може бути переданий схемою "дія" → "суб'єкт дії".

Семантичні трансформації у структурі дієслова деструкції праслов. *lomiti полягають, зокрема, в деактуалізації елемента значення "дія" і актуалізації домінуючої ролі компонента "об'єкт дії". Результатом таких змін стало утворення девербатива праслов. *lomь, який зберігся у російській мові у вигляді діал. *ломь* "хмиз, суччя у лісі", "місце в лісі, завалене сухими деревами, суччям" (новг., волог., костр., середньоурал., томськ.), "скупчення балок, стовбурів дерев на воді, що іноді перегороджує річку" (сер.-урал.), "щось зламане, переламане" (нижньогор.), "манаття, старий мотлох" (новг.), *ломь* "бурелом" (костр.), *ломь* "бурелом" [СРНГ 1981 XVII: 125–126; Сл. Оби 1964 I: 250].

Праслов'янізм *lěvьkьjь, утворений за допомогою суфікса *-ькь* і мотивований дієсловом праслов. *lěviti, відбив спосіб семантичної зміни "дія" → "ознака за дією", залишився в українській мові як укр. діал. *л'їукий, лівкий* "(про пряжу) слабо скручена" (буков.), "слабко скручений; зв'язаний вільно, не туго" (гуцул., закарп.) [Сл. буков. 2005: 26; Курило 1928: 89; Піпаш 2005: 94].

Від дієслова переміщення праслов. *letěti з досить широко вживаним при іменному віддієслівному словотворенні у слов'янських мовах суфіксом *-va* сформувався іменник на позначення місця дії праслов. *letva, реалізований у рос. діал. *летва* "отвір у вулику для бджіл, вічко, льоток" (смол.), укр. поліськ. *л'отва* "праця бджіл зі збирання меду" [ЭССЯ 1987 XIV: 150; СРНГ 1981 XVII: 15] (російсько-українська ізогласа).

Семантико-словотвірний аналіз праслов'янських діалектизмів, представлених у східному ареалі слов'янських мов, що став результатом етимологічних тлумачень архаїчної девербативної лексики, слугував базою для встановлення значенневої деривації цієї групи праслов'янізмів та їх локалізації. Споконвічна єдність діалектної лексики східнослов'янських мов виявляється у паралелізмі семантичних трансформацій дієслівних основ. У сфері суб'єктних найменувань спостерігаємо паралелізм словотвірного потенціалу й реалізації дієслів впливу, переміщення і стану в напрямку назв діяча, знаряддя, об'єкта і місця дії. Семантично подібні засоби словотворення спостерігаються у просторово ізольованих російсько-українських та російсько-білоруських зонах, що дає підстави припускати тісну взаємодію носіїв указаної лексики або просторову суміжність діалектів за періодів праслов'янської та східнослов'янської єдності. Через те, що східнослов'янський ареал продемонстрував і неоднорідний характер розвитку семантики дієслівних праслов, випадки схожих трансформацій, які належать усім трьом мовам, є досить обмеженими і стосуються переважно локативних, інструментальних, об'єктних і зрідка, суб'єктних утворень.

Семантична "доля" східнослов'янських рефлексів складалася під впливом диференціації та метонімізації дієслівних основ груп деформації і стану. У цілому амплітуда розбіжностей у значеннях пізнього періоду видається невеликою.

Лінгвогеографічний аналіз розташування архаїчної лексики саме в цих зонах дає підстави припускати наявність принаймні двох хвиль пізньопраслов'янської експансії на території Східної Славії. Перша хвиля припадає на території з центром у середній півночі України, друга – на східноєвропейській території сучасної Росії з центром на півночі Центрального Федерального округу.

Заслуговує на увагу відсутність позаслов'янських (особливо балтійських) відповідників девербативів східнослов'янського ареалу. На відміну від західнослов'янських слів, тут виявлено значну кількість вихідних дієслівних основ, що мотивували досліджувані імена, співвідносних із латиськими, литовськими та пруськими архаїчними основами. Можна припустити, що на період балто-слов'янських контактів протосхіднослов'янські діалекти ще не мали розвинутої системи девербативних суто слов'янських утворень: період їхнього формування припав на останні століття слов'янської прамови.

Ізолекси, що пов'язують різні слов'янські ареали і мають ознаки стійких давніх взаємодій, могли б відтворити на карті праслов'янської мови територіально-діалектні утворення, у межах яких співіснували та взаємодіяли близькоспоріднені діалекти з вираженими рисами південного, західного та східного типу.

Це передусім стосується сербсько-російських та хорватсько-російських діалектизмів, як, наприклад, рефлексів назви суб'єкта праслов. **bajadlo*, що походить від дієслова праслов. **bajati*. У сучасних мовах зафіксовано його відповідники серб. *ба/јало*, чол. р. "чаклун" (босн., XVI ст.), "посланник венеціанський", рос. діал. *ба/јала*, чол. і жін. р., "те ж саме, що і говорун, розмовник" (перм.) [СРНГ II: 167; ЭССЯ 1974 I: 137, 138; РСКНЈ 1959 I: 247; RHSJ 1880–1882 I: 155].

Ізогласа відображень праслов. **kađь*, віддієслівного похідного від праслов. **kaditi*, належить південнослов'янським мовам і охоплює південний (словацька мова) і північно-західний ареали західнослов'янських мов. Значення цих рефлексів відрізняються відносною однорідністю і об'єднуються спільним компонентом "суб'єкт дії": болг. стар., діал. *кад* "чад, дим", *кат*, *када́*, чол. р. "тс." (ботевград.), макед. *кад*, чол. р. "дим, чад" (півд.-східн.), застар. *кад* "обкурювання, дим, чад", серб. *ка́д*, чол. р. "чад, кіптява", "те, що чадить, коптить", "коптіння", босн. *ка́д* "тс.; кадило" (XVII ст., новосад.), словен. *kâd* "дим", "фіміам", "кадило", словацьк. поет. *kad*, чол. р. "дим, чад", верхньолуж. *kad*, чол. р. "дим, чад" (Лібенау, XVII ст.), нижньолуж. *kad* "чад, густий дим" [Бълг. диал.: 192; Толовски, Иллич-Свитиџ 1963: 208; Пеев 2002 II: 237; РСКНЈ IX: 44–45; RHSJ 1992–1997 IV: 725; Isakovič 1993: 95; Pleteršnik 1894 I: 377; Bezlaj II: 9; Kálal 1924: 224; SŠJ 1959 I: 658; Phuhl 1968: 243; Schuster-Šewc 1984 VII: 478 Muka 1911 I: 562].

знаряддя", "місце – процес", "місце – суб'єкт", "ціле – частина", і навпаки (південно-східні та південно-західні ізоглоси). До розряду рідкісних варіантів можна віднести енантіосемічні та метафоричні утворення.

На тлі південно – східнослов'янських паралелей в утворенні віддієслівних імен західнослов'янські мови дуже часто становлять простір "невідповідності", оскільки не демонструють подібних трансформацій. Це може свідчити про такий діалектологічний стан пізньопраслов'янської мови, коли протозахідна група діалектів, зокрема на серболужицькій, словацькій і польській територіях, стала центром виходу міграційних потоків праслов'ян. На користь північних та західних західнослов'янських земель як стартових для етносів, що прямували на південь і схід, свідчить ряд відповідників праслов'янських архаїзмів у балтійських (латиській, литовській) та кельтських (ірландська, галльська) мовах. Підтвердженням цієї гіпотези є давні мови (старослов'янська, сербсько- та русько-церковнослов'янська, давньоболгарська й давньосербська, а також давньоруська), адже прадавня віддієслівна лексика в їх складі також знайшла відбитки поза межами слов'янського світу. Отже, є підстави вважати сфери поширення праслов'янських діалектизмів південного та східного ареалів периферією вказаних переміщень і більш пізніми зонами слов'янської експансії.

Теоретико-методологічна концепція дослідження базується на таких положеннях: 1) результати семантико-словотвірного та територіального зіставлення праслов'янських діалектизмів віддієслівного походження у слов'янських мовах підтверджують існування у пізньопраслов'янську (а можливо, і в більш ранню) епоху значних відмінностей, багато з яких сформувалися задовго до розселення слов'ян на обширних територіях; 2) сучасні південно-, західно- та східнослов'янські ареали мали розбіжності в напрямках семантичних трансформацій дієслівних праслов'янських локальних девербативів; 3) елементи успадкованих діалектизмів, зокрема їхні семантико-словотвірні характеристики, перебувають на цей час або ізольованими, або у віддалених один від одного лінгвогеографічних ареалах; 4) указані відмінності, не спростовуючи спорідненості слов'янських мов, свідчать про специфіку форм пізнання світу носіями прадавніх діалектів; 5) типологічною рисою формування праслов'янських діалектизмів є семантико-словотвірні моделі, що поєднують семантику мотивуючих дієслів основ із семантикою девербативів; 6) основними семантико-словотвірними моделями утворення локальних праслов'янських віддієслівних імен є "дія" → суб'єкт дії", "дія → інструмент дії", "дія → об'єкт дії", "дія → місце дії", "дія → час дії", "дія → ознака за дією", "дія → процес дії".

Структурно-генетичний тип як узагальнена структура семантичного словотворення кожного ареалу представлена системою семантико-словотвірних моделей, варіативність розвитку яких зумовлена значенням вихідних дієслів, що належали до ЛСГ впливу, переміщення, стану, звучання. Відповідно до таких моделей усі праслов'янські віддієслівні імена, які зустрічаються на

територіях слов'янських мов, об'єднано в семантичні групи назв суб'єкта, знаряддя, об'єкта, місця дії, ознаки за дією, процесу дії, позначеної вихідним для них дієсловом.

Структурно-генетичний тип південного ареалу має специфічні засоби формування тематичних груп праслов'янських діалектизмів: утворення назв діяча від дієслівних основ зі значенням присвоєння та поверхневої дії; утворення назв занять від дієслів ушкодження, присвоєння та переміщення об'єкта; утворення імен дії від дієслівних основ, що належать групам присвоєння, стану, говоріння – мовчання; утворення назв знарядь дії від дієслівних основ деформації; утворення назв місця та означальних назв від дієслівних основ зі значенням ушкодження та стану.

Семантика локальної лексики праслов'янського віку на південнослов'янських територіях має однорідний характер, хоча певні окремі відмінності її семантичної структури належать до модифікаційного типу. До цих варіювань належать родо-видові розбіжності у значеннях назв рослин і знарядь дії, звуження – розширення значень, наслідки розгалуження значень вихідних дієслівних основ. Відповідно до поширення одномовних та міжмовних праслов'янських діалектизмів виявлено межі периферійних зон слов'янського Півдня: західноболгарські, південно-східні й південно-західні македонські, північні, південночорногорські і південногерцеговинські сербські, західні, південні й крайні північні хорватські та північні, західні й північно-західні словенські.

Структурно-генетичний тип західної макрозони має специфічні риси в семантичному складі як мотивуючих дієслів, так і похідних імен: утворення об'єктних назв від дієслівних основ зі значенням деформації; утворення назв знарядь дії від дієслівних основ різних видів впливу; утворення назв місця та означальних назв від дієслівних основ зі значенням деформації й поверхневої дії; утворення назв діяча здійсненого від дієслівних основ поверхневої дії та присвоєння.

При спільності походження різні групи девербативної лексики західнослов'янських діалектів демонструють семантичні модифікації, сформовані найвірогідніше ще за пізньопраслов'янської доби. Серед них виявлено поєднання суб'єктно-об'єктних, об'єктно-локативних значень в одній лексемі, а також уточнення різних видів рослин, матеріалів, одягу та ін., метонімічні зсуви найменувань за формою, належністю і под.

Зонами, що містять переважну більшість архаїзмів, у чеській мові є острівні або крапкові ареали східних чеських, центрально- та східно-моравських і деяких ляських, зокрема середньоопавських, діалектів, у словацькій мові – середньоцентральні, північно- та середньозахідні діалекти, у польській – острівні ареали мазовецьких і крапчасті зони малопольських та великопольських говорів, а також шльонських говірок, у кашубсько-словінській – південні та західні зони. Міждіалектні зв'язки досліджуваних віддієслівних

діалектизмів-праслов'янізмів, утворених у вказані способи, відбиваються чесько-словацькими, чесько-словацько-верхньолужицькими, польсько-кашубсько-словінськими ізоглосами.

Обмежена кількість паралелей західнослов'янських діалектизмів з позаслов'янськими (напр., балтійськими, германськими) девербативами дозволяє припустити, що їхнє формування належить до пізньопраслов'янського періоду, тобто до того часу, коли зв'язки протозахіднослов'янської діалектної групи з германцями та балтами припинили своє існування.

Структурно-генетичний тип східнослов'янських мов характеризується відмінністю російських архаїчних діалектизмів, зокрема утворенням суб'єктних, атрибутивних і процесуальних назв від дієслів різного виду впливу, звучання і стану. Архаїзми українських та білоруських діалектів позначають переважно об'єкти та місця дій, що зближує їх із давньоруськими.

Зонами поширення вказаних віддієслівних діалектизмів праслов'янського віку, утворених у вказаний спосіб, є 1) у російській мові – північно-західні (псковські, новгородські, ленінградські, олонецькі говірки), північно-центральні (вологодські, костромські, архангельські говірки) та північно-східні (пермські, вятські, свердловські, печорські говірки) з окремими відповідниками у середній частині Південного Сибіру та Забайкалля; 2) середньо- та західнополіські діалекти української мови, а також говори південно-західних діалектів переважно буковинської та закарпатської зон; 3) говори поліського діалекту білоруської мови, прикордонні з українськими, на лінії Дрогичин – Пінськ – Столин – Турів, та північно-західних діалектів, сконцентрованих навколо Гродно.

Структурно-генетичний тип міжмовних праслов'янських діалектизмів засвідчує те, що процеси семантичного словотворення також зумовлені семантичним потенціалом дієслівних основ, що їх мотивували. Об'єктні назви як результат семантико-словотвірних змін дієслів різних видів впливу (особливо ушкодження, деформації та поверхневої дії) є притаманними всім слов'янським діалектам, що відбивається також численними міжрегіональними ізоглосами. Зв'язки напрямку *південь – схід*, не опосередковані західним компонентом, належать до утворень від дієслів незумовленої дії та стану. Назви знярядь, мотивовані дієсловами ушкодження та поверхневої дії, є загальнослов'янськими діалектизмами, тобто представлені тією чи іншою мірою в усіх архаїчних регіонах слов'янських мов. Південно-західними виявилися девербативи від дієслів переміщення об'єкта, а західно-східними – від дієслів деформуючої дії. Ізоглоси локативних назв, що поєднують схожі засоби девербації, проходять через регіони діалектів сербської, хорватської, словенської та російської, української, білоруської мов через посередництво словацької, польської або кашубсько-словінської мов. Схожість моделей формування девербативів демонструють окремі ізоглоси напрямку *захід – схід* та *південь – схід*.

Зберігаючи основний значеннєвий склад, праслов'янські девербативи піддалися розподібненню на рівні актуалізаційних зсувів від одного елемента значення до іншого. Південно – східнослов'янські діалектні кореляти демонструють розбіжності, коли дієслівні основи впливу (деформації, поверхневої дії, присвоєння, розділення), звучання та стану розвинули нові диференційні показники (переважно сербсько-російські та хорватсько-російські ізоглоси). Досить поширеним засобом варіювання значень є метонімічний перенос: "об'єкт – суб'єкт", "об'єкт – процес", "об'єкт – знаряддя", "місце – процес", "місце – суб'єкт", "ціле – частина" і навпаки (південно-східні та південно-західні кореляти). Енантіосемічні та метафоричні утворення належать до розряду рідкісних.

У плані міжмовних та міжрегіональних відповідностей семантико-словотвірних засобів утворення праслов'янської девербативної лексики чітко окреслюються закономірні зв'язки між різними територіями Славії. Найбільш типовими для праслов'янської лексики є суб'єктні іменники від різних груп дієслів конкретної дії (за винятком значень ушкодження та деформації). З більшою частотністю девербативи проявляються у південному регіоні, з меншою – у західному. Вищий ступінь відповідностей спостерігається між південно- і східнослов'янськими діалектами, проміжною ланкою тут виступають діалекти чеської, словацької, польської та кашубської мов.

Певну однорідність значень праслов'янських віддієслівних корелятивів на півдні Славії часом урізноманітнюють випадки диференціації або родо-видових зсувів. У західному ареалі панують процеси метонімічних перетворень у структурі архаїчних девербативів суб'єктно-об'єктного, об'єктно-локативного та конкретизуючого характеру. Семантична "доля" східнослов'янських рефлексів міжмовного поширення складалася під впливом диференціації та метонімізації дієслівних основ груп деформації і стану. У цілому амплітуда розбіжностей у значеннях видається невисокою.

Лінгвогеографічна характеристика більшості розглянутих випадків утворення і поширення праслов'янських девербативів свідчить про такий діалектний стан пізньопраслов'янської мови, коли протозахіднослов'янська група діалектів, зокрема на серболужицькій, словацькій і польській територіях, стала центром виходу міграційних потоків праслов'ян. На користь північних та західних західнослов'янських мовних утворень як стартових для племен, що прямували на південь і схід, свідчить ряд відповідників праслов'янських архаїзмів у балтійських (латиській, литовській) та кельтських (ірландська, галльська) мовах. Підтвердженням цієї гіпотези виступають давні мови (старослов'янська, сербсько- та русько-церковнослов'янська, давньоболгарська й давньосербська, а також давньоруська), адже прадавня віддієслівна лексика в їхньому складі також знайшла відбитки поза межами слов'янського світу. Отже, є підстави вважати сфери поширення

праслов'янських діалектизмів південного та східного ареалів периферією вказаних переміщень і більш пізніми зонами слов'янської експансії.

У процесі дослідження відкрилися нові, такі, що потребують подальшого опрацювання, питання, до яких передусім належить проблема закономірностей еволюції семантичного словотворення. Також до теоретично і практично значущих слід віднести можливість використання принципів встановлення і методики дослідження праслов'янських діалектизмів. Перспективним є і подальше дослідження шляхів формування й розподілу рефлексів прамови як відбитків інформації про бачення та відбиття слов'янами у мові навколишнього світу.

Література

Болдирев Р.В. (1999). Праїндоевропейські лексичні реконструкції і слов'янська етимологія // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – С. 119–124.

Болдирев Р.В. (1997). Праслов'янська мова й індоєвропейська етимологія // Наука і освіта: Зб. наук. пр. – К.: Хрещатик. – С. 112–120.

Бълг. диал. (1962–1981). Българска диалектология: Проучвания и материали / Редакционен комитет Ст. Илчев, К. Мирчев и Ст. Стойков (отг. редактор). – Т. 1–10. – София: Изд-во на Българската академия науките.

Грінченко Б.Д. (1907–1909). Словарь української мови. – К. (перевид. фотоспособом. – К., 1958). – Т. 1–4.

ЕСУМ (1982–2012). Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка. – Т. 1–6.

Курило О.Б. (1928). Матеріали до української діалектології та фольклористики. – К. – 135 с.

Кубрякова Е.С. (1992). Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия / Ин-т языкознания РАН / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К. Рябцева. – М.: Наука. – С. 84 – 90.

Меркулова В. А. (1967). Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды) / Валентина Антоновна Меркулова. – М.: Наука. – 260 с.

Нечитайло І.М. (2005). Індоевропейська діахронія: дієслово та ім'я // Матеріали ІV Міжнародного лінгвістичного семінару "Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми" (Донецьк, 10–13 черв. 2005 р.) – Донецьк : ДонНУ. – С. 86–91.

Нечитайло І.М. (2011). Історія і типологія праслов'янських девербативів: Монографія. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 366 с.

Нечитайло І.М. (2011). Палеославія і семантика діалектизмів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. Серія № 9.

Сучасні тенденції розвитку мов / ред. проф. В.І. Гончаров. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Вип. 6. – С. 163–167.

Нечитайло І.М. (2011). Праслов'янські девербативи в діалектологічному ракурсі // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского: Науч. журнал. Серия "Филология. Социальные коммуникации". – Симферополь: ТНУ. – Т. 24 (63), № 1, ч. 1.– С. 152–157.

Нечитайло І.М. (2011). Праслов'янські діалектизми і реконструкція прамови // *Studia Linguistica*: зб. наук. праць. – К.: ВПЦ Київський ун-т. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 68–74.

Пеев К. (1999–2006). Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел / Ред. Б. Видоески. – Скопје: НИП "Студентски збор". – Т. 1–4.

Пінаш Ю. О. (2005). Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області [Текст]: словарь. – Ужгород. – 266 с. + Тексти: с. 245–261.

Речн. на редки (1974). Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век / Съст. Ст. Милчев, А. Иванова, А. Димова, М. Павлова. Под ред. на Ст. Илчев. – София: Бълг. академия на науките.

РСКНЈ (1959–1968). Речник српскохрватског књижевног и народног језика. – Београд: Српска Академија наука: Институт за српскохрватски језик. – Књ. 1–5.

Сл. буков. (2005) Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута.

Сл. Оби (1964–1967). Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна реки Оби / под ред. доц. В.В. Палагиной. – Томск: Изд-во Томского ун-та. – Т. 1–3. – М.

Сл. русск. XI–XVII (1975–2008). Словарь русского языка XI–XVII вв. / ред. Г. А. Богатова, В. Б. Крысько. – М.: Наука. – Вып. 1–28.

Срезневский И. И. (1893–1912). Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб. – Т. 1–3.

СРНГ (1961–2006). Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – Л.; СПб.: Наука. – Вып. 1–40.

Старосл. сл. (1994). Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.) / Славянский институт АН Чешской Республ; Ин-т славяноведения и балканистики РАН; Э.Благова и др.]; [Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой]. – М.: Русский язык.

Толовски Д., Иллич-Свитыч В.М. (1963). Македонско-русский словарь / под ред. Н. И. Толстого – М.: ГИИНС.

Трубачев О.Н. (1963₁). О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / Олег Николаевич Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М.: АН СССР. – С. 154–172.

Трубачев О.Н. (1987). Регионализмы русской лексики на фоне учения о праславянском лексическом диалектизме / Олег Николаевич Трубачев // Русская региональная лексика XI – XVII вв. – М.: Наука. – С. 17–28.

Трубачев О.Н. (1963₂). Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи / сост. О. Н. Трубачев / Олег Николаевич Трубачев. – М.: Наука, 1963.

Эккерт Р. (1971). Праславянские диалектизмы среди именных основ на -ĭ // Исследования по слав. языкам: сб. в честь 60-летия проф. С. Б. Бернштейна. – М.: Наука, 1971. – С. 486–496.

ЭССЯ (1974–2010). Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. – Вып. 1–36. – М.: Наука, ИРЯ РАН.

Berneker E. (1914–1925). Slavisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I–II. – Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuch.

Bezljaj F. (1976–2005). Etimoloski slovar slovenskega jezika. – Ljubljana: Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. – Kn.I–IV.

Isakovič A. (1993). Rječnik karakteristične leksike u bosanskoj jeziku. – Reprint ausg. – Wuppertal: Bambi, Cop.

Kálal (1924). Kálal K. – Kálal M. Slovenský slovník z literatúry aj náreči: Slovensko-český slovník a český ukazovateľ (slovensko-česky diferenciálny) / na základe slovníkov, literatúry aj živej reči spracovali Kar. Kálal a Mir. Kálal. – Banská Bystrica, nakladom vlastným.

Karłowicz J. (1900–1911). Słownik gwar polskich. – Kraków. – T. 1–6.

Kott St. F. (1878–1893). Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. – Praha: Knihtiskárny Františka Šimáčka. – D. 1–7.

Miklosich F. (1886). Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Franz von Miklosich. – Wien: Wilhelm Braumüller.

Mucke K. E. (1928–1966). Wörterbuch der Niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. – 3 v. – Bautzen [Prag].

Muka K. E. (1911–1928). Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow. – St.Pb.–Praha. – Bd.I–III.

Phuhl Chr. Tr. (1968). Obersorbisches Wörterbuch: Fotomechanischer Neudruck: Fotomechanischer Neudruck. – Verlag Bautzen: VEB Domovina.

Pleteršnik M. (1894–1895). Slovensko-nemški slovar: izdan na troške rajnega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. – Ljubljana: Knezoškobijstvo. – 1–2 del.

Reczek St. (1968). Podręczny słownik dawnej polszczyzny. – Wrocław: Ossolineum.

Rešetar M. (1907). Der Štokawische dialekt. – Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

RHSJ (1880–1976). Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. – D. 1–23. – Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.

Schuster-Šewc H. (1978–1996). Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen: VEB Domovina. – B. I–5.

SJS (1966 – 1997). Slovník jazyka staroslověnského / Red. J. Kurz a Z. Hauptová. – T. I–IV. – Praha: Academia.

Skok P. (1971–1974). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: JAZU. – Knj. 1–4.

SSJ (1959–1974). Slovník slovenského jazyka / red. S. Peciar. – Bratislava: Vyd. SAV. – D. 1–6.

Література

Болдирєв Р.В. Праіндоевропейські лексичні реконструкції і слов'янська етимологія // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. – С. 119–124.

Болдирєв Р.В. Праслов'янська мова й індоевропейська етимологія // Наука і освіта: Зб. наук. пр. – К.: Хрещатик, 1977. – С. 112–120.

Българска диалектология: Проучвания и материали / Редакционен комитет Ст. Илчев, К. Мирчев и Ст. Стойков (отг. редактор). – Т. 1–10. – София: Изд-во на Българската академия науките, 1962–1981.

Вендина Т.И. Типология восточнославянских ареалов // Общеславянских лингвистический атлас: Материалы и исследования. 2009 – 2011. – М.: ИРЯ РАН, 2011. – С. 63–98.

Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К. (перевид. фотоспособом. – К., 1958), 1907–1909. – Т. 1–4.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

Курило О.Б. Матеріали до української діалектології та фольклористики. – К., 1928. – 135 с.

Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия / Ин-т языкознания РАН / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К. Рябцева. – М.: Наука, 1992. – С. 84 – 90.

Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды) / Валентина Антоновна Меркулова. – М.: Наука, 1967. – 260 с.

Нечитайло І.М. Індоевропейська діакронія: дієслово та ім'я // Матеріали ІV Міжнародного лінгвістичного семінару "Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми" (Донецьк, 10–13 черв. 2005 р.) – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 86–91.

Нечитайло І.М. Історія і типологія праслов'янських девербативів: Монографія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – 366 с.

Нечитайло І.М. Палеославія і семантика діалектизмів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов / ред. проф. В.І. Гончаров. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6. – С. 163–167.

Нечитайло І.М. Праслов'янські діалектизми і реконструкція прамови // *Studia Linguistica*: зб. наук. праць. – К. : ВПЦ Київський ун-т, 2011. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 68–74.

Нечитайло І.М. Семантико-словотвірна еволюція праслов'янських діалектизмів (девербативна лексика): Автореф. дис. ... докт. філол. наук за спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – К.: Знання України, 2012. – 32 с.

Пеев К. Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел / Реч. Б. Видоески. – Скопје: НИП "Студентски збор", 1999–2006. – Т.1–4.

Пінаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області [Текст] : словарь. – Ужгород, 2005. – 266 с. + Тексти : с. 245–261.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. – Београд: Српска Академија наука: Институт за српскохрватски језик, 1959–1968. – Књ.1–5.

Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна реки Оби / под ред. доц. В.В. Палагиной. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1964–1967. – Т. 1–3.

Словарь русского языка XI–XVII вв. / ред. Г. А. Богатова, В. Б. Крысько. – М.: Наука, 1975–2008. – Вып. 1–28.

Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб., 1892–1912 – Т. 1–3.

Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – Л.; СПб.: Наука, 1961–2006. – Вып. 1–40.

Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.) / Славянский институт АН Чешской Республ; Ин-т славяноведения и балканистики РАН; Э.Благова и др.]; [Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой]. – М.: Русский язык, 1994. – 842 с.

Толовски Д., Илич-Свитыч В.М. Македонско-русский словарь / под ред. Н. И. Толстого – М.: ГИИНС, 1963. – 576 с.

Трубачев О.Н. О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / Олег Николаевич Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М.: АН СССР, 1963. – С. 154–172.

Трубачев О.Н. Регионализмы русской лексики на фоне учения о праславянском лексическом диалектизме / Олег Николаевич Трубачев // Русская региональная лексика XI – XVII вв. – М.: Наука, 1987. – С. 17–28.

Трубачев О.Н. Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи / сост. О. Н. Трубачев / Олег Николаевич Трубачев. – М.: Наука, 1963. – 94 с.

Эккерт Р. Праславянские диалектизмы среди именных основ на -ĭ // Исследования по слав. языкам: сб. в честь 60-летия проф. С. Б. Бернштейна. – М.: Наука, 1971. – С. 486–496.

Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. – Вып. 1–36. – М.: Наука, ИРЯ РАН, 1974–2010.

Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I–II. – Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuch, 1914–1925.

Bezljaj F. Etimoloski slovar slovenskega jezika. – Ljubljana: Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik, 1976–2005. – Kn. I–IV.

Isakovič A. Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku. – Reprint ausg. – Wuppertal: Bambi, Cop. 1993. – 497 s.

Káral K. – Káral M. Slovenský slovník z literatúry aj náreči: Slovensko-český slovník a český ukazovateľ (slovensko-česky diferenciálny) / na základe slovníkov, literatúry aj živej reči spracovali Kar. Káral a Mir. Káral. – Banská Bystrica, nakladom vlastným, 1924. – 992 c.

Karłowicz J. Słownik gwar polskich. – Kraków, 1900–1911. – T. 1–6.

Kott St.F. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. – Praha: Knihtiskárny Františka Šimáčka, 1878–1893. – D. 1–7.

Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Franz von Miklosich. – Wien: Wilhelm Braumüller, 1886. – 547 s.

Muka K. E. Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow. – St.Pb.–Praha, 1911–1928. – Bd.I–III.

Phuhl Chr. Tr. Obersorbisches Wörterbuch: Fotomechanischer Neudruck: Fotomechanischer Neudruck. – Verlag Bautzen: VEB Domovina, 1968. – 1210 s.

Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar: izdan na troške rajnega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. – Ljubljana: Knezoškobijstvo, 1894–1895. – 1– 2 del.

Reczek St. Podręczny słownik dawnej polszczyzny. – Wrocław: Ossolineum, 1968.

Rešetar M. Der Štokawische dialekt. – Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1907. – 320 s.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. – D. 1–23. – Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen: VEB Domovina, 1978–1996. – B. I–5.

Slovník jazyka staroslověnského / Red. J. Kurz a Z. Hauptová. – T. I–IV. – Praha: Academia, 1966 – 1997.

Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: JAZU, 1971–1974. – Knj. 1–4.

Slovník slovenského jazyka / red. S. Peciar. – Bratislava: Vyd. SAV, 1959–1974. – D. 1–6.